

Izlaganje s naučnog skupa

Primljeno 27. 5. 2019, prihvaćeno za objavljivanje 10. 6. 2019.

Prof. dr. Safvet Halilović

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
safwatmustafa25@yahoo.com

ISLAMSKA TRADICIJA BOŠNJAKA KAO PRIMJER MEĐURELIGIJSKE TOLERANCIJE I SUŽIVOTA¹

Sažetak

Još od dolaska islama na ove prostore, muslimani Bošnjaci su po pitanju vjerovanja pripadnici glavnog toka islama (ar. Ehlu-s-sunne ve-l-džemā'a, bos. ehli-sunnet), a u parcijalnim fikhskim (obredoslovnim) pitanjima oni slijede jedan od najstarijih mezheba (pravnih škola) koji su nastali u islamu, a to je Hanefijski mezheb. Dakle, već gotovo punih šest stoljeća Bošnjaci, kao autohtoni evropski muslimani, imaju svoju vjersku tradiciju koja je, i pored toga što je prolazila kroz različite, često veoma teške, etape (ratovi, progonstva, okupacije, diktatorski režimi, izolacija od muslimanskog svijeta itd.), ipak uspjela sačuvati visok stepen originalnosti i utemeljenosti u primarnim izvorima islama, Kur'anu i sunnetu (praksi) Božijeg vjerovjesnika Muhammeda, a.s.

Islamska tradicija Bošnjaka je, zapravo, jedno ogromno iskustvo koje se akumulira dug vremenski period i koje muslimanima ovog podneblja pomaže da, i pored surovosti okruženja i svakojakih teškoća kojima su izloženi, prežive i sačuvaju svoj vjerski identitet. Bošnjaci, kao autohtoni evropski muslimani, imaju jednu prednost u odnosu na druge muslimanske narode: oni na savremenu civilizaciju ne gledaju sa strane, ili izdaleka, već žive u samom njenom središtu i u potpunosti osjećaju njene impulse i njenu narav. To znači da bolje od drugih osjećaju i njene prednosti i njene nedostatke, ali i potrebe. Istovremeno, baštine islam, čuvaju ga i njeguju kao dragocjenost i proučavaju ga s ljubavlju i odanošću u srcu. Nikada nisu odstupili od njegovog općeg toka i skliznuli u sektu, ili ga ideologizirali. Također,

¹ Rad je prezentiran na Međunarodnoj znanstvenoj konferenciji "Međureligijski dijalog u izazovima savremenog življenja", koju je 3. novembra 2018. godine, povodom 25 godina svoga djelovanja, organizirao Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici.

nikada nisu podlegli izazovu ekstremizma, radikalizacije i netolerantnosti spram drugog i drugačijeg. Naprotiv, druge vjere i svjetonazori su u okrilju njihove vjerske tradicije uvijek imali puno uvažavanje i respekt. To je posebno izraženo prema sljedbenicima kršćanstva, svejedno radilo se o rimokatolicima ili pravoslavnim, s kojima su uvijek gajili dobre komšijske odnose i maksimalno poštovali njihovu vjeru, blagdane i običaje. Također, Bošnjaci su i s pripadnicima jevrejske vjere imali veoma korektan odnos. Poznato je da su Jevreji, za vrijeme španske rekonkviste, u znatnom broju pronašli utočište i zaštitu upravo na prostorima gdje su živjeli Bošnjaci, onda kada su zajedno sa muslimanima protjerani sa svojih vjekovnih ognjišta na Iberijskom poluostrvu. Tolerancija Bošnjaka prema drugima i drugačijima je posebno došla do izražaja za vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu, kada je nad Bošnjacima počinjen genocid i kada im je srušeno i devastirano preko devet stotina džamija, nekoliko stotina mekteba i drugih sakralnih objekata; čak ni u takvim okrutnim uvjetima Bošnjaci nisu posezali za odmazdom i nisu organizirano rušili i skrnavili tuđe bogomolje i svetinje, a to dovoljni govori o visokom stepenu njihove tolerantnosti, uvažavanju drugih vjera i spremnosti na miran suživot.

Imajući u vidu navedeno, jasno je da islamska tradicija Bošnjaka ne samo da ima svoj legitimitet, već je i svojevrsni muslimanski odgovor na izazove ovoga vremena; odgovor muslimana iz „epicentra“ savremene civilizacije; vjerodostojan odgovor, potreban i Istoku i Zapadu, i muslimanima i nemuslimanima. U ovom radu se govori o islamskoj tradiciji Bošnjaka kao primjeru tolerancije, dijaloga i mirnog suživota među pripadnima različitih vjera i svjetonazora.

Ključne riječi: *islamska tradicija, Bošnjaci, središnjost, umjerenost, tolerancija, suživot.*

Historijska pozadina nastanka islamske tradicije Bošnjaka

Lingvistička struktura ovog termina koji u sebi sadrži tri elementa (etnička pripadnost, geografija i vjera-islam) nalaže da se fenomen njime određen sagledava i uvažava kroz sveukupnost okolnosti vezanih za elemente njegove terminološke strukture, a to su: islam, tradicija i Bošnjaci. Islam kao temeljna vrijednosna orijentacija i primarni duhovni kod Bošnjaka, tradicija kao skup ukupnih teoretskih i praktičnih ostvarenja, te Bošnjaci kao

specifična socijalna kategorija unutar muslimanskog korpusa koju odlikuju/oblikuju međuprožimajući, ali i distinktivni, elementi u odnosu na druge muslimanske skupine. Za definiranje, analizu i pravilan program razvoja islamske tradicije Bošnjaka neophodno je uvažiti oba elementa (zajedničko i posebno), tj. sagledavati situaciju iz obje perspektive.

Berlinski kongres i njegovi ishodi predstavljaju novovjekovni *turning point* za Bošnjake. To je prekretnica koja Bošnjacima donosi još uvijek nezavršeni period permanentne destabilizacije po različitim osnovama. Od 1878. godine mogućnost realizacije islamske tradicije Bošnjaka, kao nosećeg principa njihove duhovne kulture, prelazi iz podržavajućeg u konfrontirajući ambijent vladajućeg i u različitim epohama međusobno značajno razlikujućeg sistemskog okvira. Danas zapažamo da su tako uređene okolnosti imale za cilj (bilo sredstvima manipulacije ili sile) dovesti do sukcesivnog reprogramiranja duhovnog koda Bošnjaka.

U takvim okolnostima bošnjačko njegovanje islamske tradicije od odlaska Osmanlija 1878. godine do agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine funkcioniralo je pretežno kao zatvoren i statičan fenomen, otporan na programirane promjene ishodomane vanjskim (ne)prijateljskim uticajima. Razlozi su brojni: prema Bošnjacima nenaklonjeni ili destruktivno nastrojeni državni sistemi, elementi samoizolacije iznuđeni prijetnjom duhovne ugroženosti i biološkog nestanka, nesnalaženje u stalno promjenljivim društvenim okolnostima, oskudica ljudskih resursa izazvana kontinuiranom eliminacijom potencijalnih lidera, promoviranje religijski impotentnih političkih „autoriteta” Bošnjaka, plansko zatvaranje obrazovnih institucija, agrarnom reformom i otimačinom vakufa režirano ekonomsko slabljenje, biološko iscrpljivanje periodičnim lokalnim i svjetskim ratovima, itd.

No, i pored svega navedenog, muslimani Bošnjaci su, ipak, uspjeli sačuvati visok stepen originalnosti svoje vjerske tradicije. Putujući balkanskim prostorima gdje žive Bošnjaci, prvenstveno Bosnom i Hercegovinom te Sandžakom, i letimičan pogled je dovoljan da se čovjek uvjeri da tu žive muslimani: prave se džamije, uči se ezan, klanja se namaz u džematu, posti se ramazan, daje se zekat, ide se na Hadž, postoje medrese, islamski fakulteti,

obilježavaju se islamski praznici i blagdani, prinose se žrtve (kurbani, akike) itd. Ukratko, Bošnjaci manifestiraju svoju pripadnost islamu vjerovanjem u imanske šarte i izvršavajući, shodno svojim mogućnostima, parcijalne odredbe i propise islama. Naravno, neko će reći da ima velik broj Bošnjaka koji nisu privrženi islamu, koji ne klanjaju namaz, ne poste ramazan i ne pridržavaju se islamskih propisa. Takvima treba kazati da to nije slučaj samo kod Bošnjaka. Štaviše, u mnogo većim muslimanskim zajednicama, poput Turaka, Arapa, Pakistanaca i drugih naroda, postoje oni koji nisu vjernici uopće, ili, pak, u svome životu ne prakticiraju islamske odredbe i propise. Poznato je kur'ansko načelo koje kaže da „u vjeru nema prisilnog uvođenja”. Bitno je da postoji sloboda koja omogućava prakticiranje islama, a ljude treba na dostojanstven i razborit način pozivati u islam i objašnjavati im njegove temelje, smislove, principe i odredbe.

Kada se malo pobliže analizira islamska tradicija Bošnjaka, može se uočiti da je ta tradicija, zapravo, u velikoj mjeri kompatibilna s principima *islamske središnjosti* (*al-wasatiyya al-islamiyya*), koji su proklamirani u *Islamskoj povelji*, veoma važnoj publikaciji koju je izdala Svjetska unija islamskih učenjaka (International Union for Muslim scholars, IUMS).² U tom značajnom dokumentu, koji su napisali eminentni savremeni islamski učenjaci svjetskoga glasa, između ostalog, poziva se u koncepciju pozitivne umjerenosti, koja počiva na ravnoteži i umjerenosti u gledanju na pitanja vjere i života, bez ekstremizma i pretjerivanja, ali u kojoj, istovremeno, nema zakidanja niti pravljenja štete, pa se, između ostalog kaže:

„Islam je označen umjerenošću u svemu, i zato je umjerenost temeljna karakteristika i obilježje njegovih sljedbenika, kao što se ističe u Kur'anu časnom: *I tako smo od vas stvorili pravednu (umjerenu) zajednicu...* (*El-Bekare*, 143) Umjerenost u koju imamo povjerenje predstavlja pozitivnu ravnotežu u svim područjima: doktrinarnom (akaidskom), praktičnom, materijalnom,

² *Islamska povelja* je u cijelosti objavljena u *Rezoluciji Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini o tumačenju islama*, Sarajevo, 2006. godine, a poslije je, kao zasebna publikacija, objavljena još dva puta, 2010. i 2012. godine. *Povelju* su s arapskog na bosanski preveli dr. Safvet Halilović i dr. Mehmed Kico.

idejnom, pojedinačnom i društvenom. Islam u životu pojedinca djeluje na uspostavljanju ravnoteže između duha i materije, između razuma i srca, između prava i dužnosti, između života na ovom svijetu i pripremanja za budući svijet. *Gospodaru naš, podaj nam dobro i na ovom i na onom svijetu. (El-Bekare, 201) (...) i nastoj da time što ti je Allah dao stekneš onaj svijet, a ne zaboravi ni svoj udio na ovom svijetu. (El-Kasas, 77)* S druge strane, islam postavlja precizne vage između pojedinca i društva. Pojedincu ne daje prava i slobode s kojima može ugroziti interes društva, kao što to čini kapitalizam, niti daje društvu ovlaštenja u upravljanju, što mu omogućuje da ugnjetava pojedinca, iscrpljuje ga i cijedi, kao što čine socijalizam i komunizam. Zapravo, on pojedincu daje njegova prava, a društvu njegova prava, bez ugnjetavanja i nanošenja štete. To reguliraju šerijatskopравни propisi i odredbe.” (*Islamska povelja Svjetske unije islamskih učenjaka*, 2006: 93-94)

Kada se imaju u vidu današnja dešavanja u onom dijelu svijeta koji se tradicionalno naziva „islamskim”, primjećuju se, nažalost, razni raskoli, antagonizmi, sukobi, sektašenja i druge devijantne pojave i problemi. Jedno od krupnih pitanja jeste i pitanje radikalizma i ekstremizacije, koje se u konačnici uvijek povezuje sa problemom terorizma, a to je, opet, uzrokovano i time što se ne uvažavaju **principi središnjosti**, koji predstavljaju samu srž islama i njegovih učenja. Zahvaljujući svojoj ulemi i Islamskoj zajednici, koja proklamira umjereni, odnosno srednji ili središnji tok u tumačenju islama, u kojem nema mjesta nikakvom ekstremizmu i pretjerivanju, Bošnjaci su uspjeli izbjeći ono što se, nažalost, desilo među nekim drugim muslimanskim narodima, a to je pojava i jačanje nasilnog ekstremizma i radikalizacije. I, to je jedan vrlo važan segment koji nam govori zašto je potrebno čuvati i afirmirati islamsku tradiciju Bošnjaka. U tom pogledu možemo navesti još neke segmente iz *Islamske povelje*, na osnovu kojih se jasno razaznaje kompatibilnost islamske tradicije Bošnjaka sa principima *islamske središnjosti* – pravca koji ne dozvoljava ekstremizam i radikalizaciju, ali istovremeno ne dopušta ni labilan odnos spram islama i oduzimanje od njegovih konstanti (*thevābit*).

„Mi smo uvjereni da pretjerivanje u vjeri može biti pogubno za pojedinca i za društvo: 'Čuvajte se pretjerivanja u vjeri, to je uništilo one prije vas!' (Hadis prenose Ibn Madže, En-Nesai i Ahmed) Također, pogubno je i labavo pridržavanje vjere, njenih vrijednosti, naučavanja i odredaba. Zato se držimo srednjeg pravca kao vodilje u svim područjima. Taj pravac odgovara zajednici i na taj način stanje ummeta biva ispravno. Ideja tog pravca može se razumjeti u slijedećem: sredina između zagovornika samo jednog mezheba, i onih koji zagovaraju potpuno ukidanje svih mezheba; sredina kada je u pitanju *tesavvuf*, između onih koji ga prihvataju čak i kada je devijantan, i onih koji ga apsolutno odbacuju; sredina između onih koji uzimaju za sudiju razum čak i onda kada je u suprotnosti s kategoričkim šerijatskim tekstom, i onih koji u potpunosti isključuju *racio* čak i u razumijevanju Teksta; sredina između onih koji apsolutno negiraju nadahnuće (*ilhām*) i ne priznaju postojanje ni traga od njega, i onih koji pretjeruju u pozivanju na njega, dotle da ga uzimaju kao izvor šerijatskih propisa; sredina između onih koji zagovaraju tvrđe stavove (*tešeddud*) čak i u marginalnim pitanjima, i zagovornika olahkog pristupa čak i u temeljnim pitanjima i principima; sredina između filozofije idealista, koje gotovo ne zanima stvarnost, i filozofije realista, koji ne vjeruju u visoke ideale; sredina između onih koji zagovaraju nepromjenjivost čak i kada se radi o sredstvima i instrumentima, i onih koji zagovaraju promjene čak i kada je riječ o principima i ciljevima; sredina između onih koji zagovaraju obnovu i *idžtihād* čak i u osnovama vjere i njenim nepobitnim istinama, i onih koji zagovaraju nekritičko slijeđenje (*taklīd*), koji su protivnici *idžtihāda*, makar se radilo o problemima savremenog doba kakvi ranijim generacijama nisu mogli ni naumpasti; sredina između onih koji zanemaruju nepromjenjive šerijatske tekstove pozivajući na ciljeve Šerijata, i onih koji zanemaruju opće ciljeve pozivajući se na vanjski smisao Tekstova; sredina između onih koji pozivaju u bezrezervno otvaranje prema svijetu, i onih koji pozivaju u neopravdano zatvaranje u sebe; sredina između onih koji pretjeruju u proglašavanju

nevjernicima čak i pobožnih muslimana, i onih koji su ravnodušni, makar se radilo i o otpadnicima, neprijateljima vjere ili izdajnicima koji rade za neprijatelje muslimana; sredina između onih koji pretjeruju u zabranjivanju tako da izgleda kao da u vjeri nema ništa što je dozvoljeno, i onih koji pretjeruju u dozvoljavanju tako kao da u vjeri nema ništa što je zabranjeno; sredina između onih koji su zaronjeni u prošlost, odsutni iz sadašnjosti i budućnosti, i onih koji prošlost zaboravljaju, kao da je žele izostaviti iz vremena.” (*Islamska povelja*, 2006: 93-95)

Kompatibilnost islamske tradicije Bošnjaka sa ovim principama ponajviše se može prepoznati u pisanim radovima bošnjačkih alima, koji baštine islamsku tradiciju svoga naroda i koji pišu tekstove u glasilima Islamske zajednice i objavljuju svoje knjige u njenoj zvaničnoj izdavačkoj kući (“El-Kalem”) ili u publikacijama obrazovnih institucija Islamske zajednice (fakulteti, medrese). Zato je veoma bitno da i današnji bošnjački alimi nastave tradiciju svojih prethodnika, koji su pisali kapitalna djela iz gotovo svih islamskih disciplina: tefsira, hadisa, fikha, usula, tesavvufa itd., i koji su, u isto vrijeme, aktivno učestvovali u svim društvenim dešavanjima i tokovima, savjetujući svoj narod i čuvajući ga od svega onoga što može ugroziti njegov fizički i duhovni/islamski o(p)stanak na ovim prostorima. Oni nisu čekali da im dođe neko sa strane i uči ih “pravovjernosti” i “čistom” islamu, nego su lično izučavali temeljne izvore islama i na njihovim osnovama, i uvažavajući stvarnost, okruženje i okolnosti u kojima se nalazi njihov narod, iznalazili najbolja rješenja koja su se mogla u tom trenutku iznaći i ponuditi. Sve to je uticalo na oblikovanje islamske tradicije Bošnjaka, koja je, kao što smo već spominjali, prolazila kroz različite etape i burna dešavanja ali je, i pored svega toga, sačuvala visok stepen originalnosti i utemeljenosti u izvorima islama. Naravno, ovo ni u kom slučaju ne treba razumijevati na način da je islamska tradicija Bošnjaka statična kategorija i da nije podložna kritici i propitivanju s ciljem njenog poboljšanja i unapređenja. Ovim radom se želi upravo to postići: dati doprinos i razmotriti mogućnosti afirmacije i unapređenja islamske tradicije Bošnjaka. Dešavanja u islamskom i arapskom svijetu posljednjih godina idu u prilog našoj tezi, a to je da islamsku tradiciju

Bošnjaka treba čuvati i afirmirati/unapređivati, a ne rušiti ili podrivati, kao što to rade neke grupe i pojedinci koji dolaze (ili se finansiraju) iz tih zemalja s ciljem promoviranja “pravog” islama, a koji, zapravo, svojim radom i aktivnostima siju smutnju i stvaraju nered, što izaziva pometnju i zabrinutost među ovdašnjim muslimanima.

Islam i odnosi s nemuslimanima

Kao što se vidi iz navedenog, islamska tradicija Bošnjaka je utemeljena u primarnim islamskim izvorima i korespondira sa principa islamske središnjosti (*al-wasatiyya al-islamiyya*). Stoga, mi muslimani Bošnjaci vjerujemo da se šerijatskopравни princip odnosa muslimana prema nemuslimanima ogleda u porukama sljedeća dva ajeta iz Kur'ana časnog:

Allah vam ne zabranjuje da činite dobro i da budete pravedni prema onima koji ne ratuju protiv vas zbog vjere i koji vas iz zavičaja vašeg ne izgone - Allah, zaista, voli one koji su pravični, ali vam zabranjuje da prijateljujete s onima koji ratuju protiv vas zbog vjere, koji vas iz zavičaja vašeg izgone i koji pomažu da budete prognani. Oni koji s njima prijateljuju sami sebi čine nepravdu (El-Mumtehine, 8-9).

Drugi ajet definira logiku odnosa s nemuslimanima tokom rata, a to je zabrana saradnje i prijateljevanja s njima. A, što se tiče uređenja odnosa između muslimana i nemuslimana u uvjetima mira, to je ukratko izložio prvi ajet istaknuvši dvije stvari: dobročinstvo i pravednost. To dvoje se od muslimana traži u odnosima prema svim ljudima, tamam kad bi se radilo i o onima koji negiraju islam, sve dok ne ustaju protiv njih i ne bore se protiv onih koji pozivaju u islam i ne uznemiravaju njegove sljedbenike. Što se tiče miroljubivih, onih koji se ne bore protiv muslimana zbog vjere, ne izgone ih iz zavičaja njihovog i ne pomažu njihovo protjerivanje, Uzvišeni Allah ne zabranjuje dobročinstvo i lijepo postupanje prema njima. Štaviše, Uzvišeni Allah voli pravične, kao što voli i dobročinitelje. Pravičnost (*el-kist*) je pravednost (*el-'adl*), a dobročinstvo (*el-birr*) je činjenje dobra (*el-ihsan*). Pravičnost je kad se pravo bez zakidanja pruža onome kome pripada, a dobročinstvo je kad mu se od sebe pruža prava više nego što mu

pripada. *Pravičnost* je i kad se svoje pravo uzima bez ikakvog dodavanja, a *dobročinstvo* kad se odrekne nekog svog prava. Primjećujemo da je Kur'an ovdje upotrijebio riječ dobročinstvo (*el-birr*) u odnosima prema onima koji nisu muslimani, a ta riječ se u islamskoj praksi koristi kad se radi o najsvetijim pravima nakon prava Uzvišenog Allaha, a to su prava roditelja, za koja se kaže *birru-l-validejn*, tj. dobročinstvo prema roditeljima.

U islamskom zakonodavstvu i pravnoj praksi posebno mjesto imaju **nemuslimani sljedbenici Knjige**. Pod nazivom sljedbenici Knjige (*ehlu-l-Kitab*) podrazumijevaju se oni čija vjera u osnovi počiva na jednoj od objavljenih nebeskih Knjiga – kao što su židovi i kršćani, čije vjere počivaju na Tevratu (Tora), odnosno Indžilu (Evandjelje).

Kur'an naređuje da, kada se s njima razgovara o njihovoj vjeri, da to bude *na najljepši način* (*billeti hije ahsen*), da diskusija ne bi izazvala svađu i u srcima potpalila šovinizam i mržnju. Uzvišeni kaže: *I sa sljedbenicima Knjige raspravljajte na najljepši način - osim s onima među njima koji su nepravedni - i recite: "Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama i u ono što je objavljeno vama, a naš Bog i vaš Bog jeste - jedan, i mi se Njemu pokoravamo"* (*El-'Ankebut*, 46).

Islam dozvoljava da se jede zajedno sa sljedbenicima Knjige, kao što dozvoljava i tazbinsko povezivanje s njima - ženidbom s njihovim čestitim i kreposnim ženama – u skladu s onim kako Kur'an regulira bračni život zasnovan na ljubavi i milosti: *... i jedan od dokaza Njegovih je to što za vas, od vrste vaše, stvara žene da se uz njih smirite i što između vas uspostavlja ljubav i samilost...* (*Er-Rum*, 21). Tako Uzvišeni Allah muslimanu dozvoljava da mu domaćica, životna saputnica i majka njegove djece bude nemuslimanka - te da daidže, tetke, djedovi i nane njegove djece budu nemuslimani. Tako se u Kur'anu časnom naglašava: *Dozvoljavaju vam se jela onih kojima je data Knjiga, i vaša jela su njima dozvoljena; i čiste vjernice su vam dozvoljene, i čestite kćeri onih kojima je data Knjiga prije vas - kada im vjenčane darove njihove dadete s namjerom da se njima oženite, a ne da s njima blud činite i da ih za prilježnice uzimate...* (*El-Maide*, 5).

Islam i dijalog

Čitajući izvorne tekstove islama dolazimo do saznanja da je islam vjera koja svoje sljedbenike – muslimane obavezuje da s drugima vode dijalog. To je sastavni dio koncepcije pozivanja u islam koju je Uzvišeni Allah naredio vjerovjesniku Muhammedu, a.s., i svim muslimanima nakon njega, onako kako stoji u riječima Uzvišenoga: *Na put Gospodara svoga mudro i lijepim savjetom pozivaj i s njima na najljepši način raspravljaj (En-Nahl, 125).*

U vezi sa savjetom, ovim ajetom se kaže da je dovoljno da bude lijep, dok se u vezi s dijalogom time ne zadovoljava, već se traži više, ... *na najljepši način ...*, budući da se savjet prakticira s onim ko je saglasan, a dijalog s onima koji imaju drugačije mišljenje – usljed čega je poželjno obraćati im se biranim riječima i pristupom da bismo ih oraspoložili i približili im se.

Ko bolje posmatra Kur'an, vidjet će da je to knjiga dijaloga bez premca: dijalog između Allahovih poslanika i njihovih naroda, kao što se vidi iz razgovora Nuha, Ibrahima, Musaa, Huda, Saliha, Šu'ajba i dr. s njihovim narodima, u brojnim surama u Kur'anu; dijalog između Uzvišenog Allaha i Njegovih stvorenja – Uzvišeni Allah je dijalog vodio s melekima kad je htio stvoriti čovjeka. Štaviše, Kur'an spominje dijalog između Allaha, dž.š., i najgoreg stvorenja, Iblisa. To je dugačak dijalog koji se spominje u nekoliko sura Kur'ana časnog (vidjeti npr. sure: *El-A'raf, El-Hidžr, El-Isra', Sad*).

Zato smo mi otvoreni za konstruktivan i pozitivan dijalog sa svakim ko se od nas razlikuje - sve dok želi tragati za istinom ne namećući svoja poimanja, svoju filozofiju ili svoju politiku. Dijalog želimo pogotovo kad se radi o sljedbenicima Knjige, a s kršćanima, opet, posebno.

Kur'an nas poučava etici dijaloga kad kaže: *I sa sljedbenicima Knjige raspravljajte na najljepši način - osim s onima među njima koji su nepravedni - i recite: "Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama i u ono što je objavljeno vama, a naš Bog i vaš Bog jeste - jedan i mi se Njemu pokoravamo" (El-'Ankebut, 46).*

Muslimanima se, dakle, naređuje da sa sljedbenicima Knjige, jevrejima i kršćanima, dijalog vode na najljepši i najprikladniji način, osim s onima među njima koji su nepravedni i koji u ophođenju prekoračuju granice, s takvima nema dijaloga. U

Kur'anu časnom se vjernicima nalaže da se u dijalogu sa sljedbenicima Knjige (jevrejima i kršćanima) pridržavaju principa: *billeti hije ahesn...*, tj. da dijalog vode *na najljepši način*, birajući lijepe riječi i najbolji način u ophođenju. U tom pogledu poželjno je podsjećanje na zajedničke tačke i ono oko čega su saglasni svi sljedbenici nebeske Objave – zaobilazeći tačke neslaganja, u smislu riječi Uzvišenog Allaha: ... *i recite: "Mi vjerujemo u ono što se objavljuje nama i u ono što je objavljeno vama, a naš Bog i vaš Bog jeste - jedan ..."* (*El-'Ankebut*, 46). U ovom ajetu se, dakle, ističu dodirne tačke kako bi se strane koje vode dijalog zbližile, a izuzimaju se oni koji su nepravedni, s kojima ne može biti dijaloga.

Smatramo bitnim istaći da muslimani sa sljedbenicima Knjige vode dijalog iskreno, a ne iz taktičkih razloga, jer smo mi čvrsto ubijedeni u nužnost dijaloga, a ne u nužnost sukoba. U tom pogledu, istaknuti savremni islamski učenjak šejh Jusuf el-Karadavi, inače predsjednik Svjetske unije islamskih učenjaka, na osnivačkom skupu Unije u Londonu, 2004. godine, u uvodnoj riječi je, između ostalog, rekao:

“Mi želimo jasno dati na znanje da Unija islamskih učenjaka nije neki savez zatvoren u sebe, već je otvorena prema svijetu koji je okružuje, prema svim vjerama, civilizacijama i filozofijama. Sa svojom čisto vjerskom polaznom osnovom, Unija vjeruje u mnogobrojnost rasa, jezika, religija i kultura. Vjeruje da je Uzvišeni Bog jedan, a sve drugo je mnogobrojno, te da se mnogobrojnost iskazuje Allahovom voljom povezanom s Njegovom mudrošću. Unija vjeruje u neophodnost dijaloga među onima koji su različiti, a ne u raspirivanje sukoba. Vjeruje da dijalog može uroditi plodovima ako odabere prave ciljeve, ima čiste namjere i dobru volju - uz pridržavanje etike koja se, prema preporukama Kur'ana časnog, ispunjava kroz razgovor *na najljepši način*. Zato smo otvoreni za dijalog, posebno islamsko-kršćanski, zbog toga što Isus (Isa, Mesih, a.s.), njegova majka i Knjiga koja mu je dostavljena, imaju posebno mjesto u Kur'anu i kod sljedbenika islama.”

Zaključak

Na kraju, kao zaključak, želio bih istaći sljedeće.

Bošnjaci, kao autohtoni evropski muslimani koji imaju svoju autentičnu islamsku tradiciju, uvijek su poštovali druge vjere i svjetonazore. Oni nikada nisu nikoga *prevjeravali* na svoju vjeru, nikoga nisu progonili zbog drukčije vjere ni zbog drukčije rase, a niti su vodili ratove baratajući terminima “humano preseljenje naroda”, “čišćenje nebošnjačkih naroda”, ili, jezikom ovog vremena – ubijajući po nekom konceptu “konačnog rješenja” (genocida) bilo koga i bilo kada. Drugi i drugačiji su među njima uvijek bili sigurni i zaštićeni. Dovoljno je sjetiti se progona Srba i Roma od strane fašističkog režima Ante Pavelića, u čiju odbranu su ustali bošnjački intelektualci i ostali uglednici na početku Drugog svjetskog rata, izlažući sebe i svoje porodice smrtnoj opasnosti. A, još mnogo prije toga, u 15. i 16. stoljeću, Bošnjaci su pružili utočište židovima Sefardima koji su bili prognani iz Španije. Sve to govori o neupitnoj opredijeljenosti Bošnjaka muslimana da budu tolerantni, da poštuju drugog i drugačijeg, te da se maksimalno zalažu za dijalog i miran suživot.

Postoje mnoga područja u kojima bi oni koji vjeruju u Boga, Njegova poslanja i budući svijet (ovdje prvenstveno mislim na muslimane, kršćane i židove) mogli uspješno saradivati i voditi dobar dijalog. Ovom prilikom smatram bitnim istaći sljedeće:

1. *Područje vjerovanja u Boga i budući svijet* – kako bi se zajednički suprotstavili arogantnome materijalizmu koji negira metafizički svijet i sve neosjetilno, širi po svijetu ateizam i tvrdi da cjelokupnu životnu priču čine samo rodnice koje rađaju, zemlja koja guta i ništa nakog toga – kao što ih opisuje Kur'an: ... *živimo i umiremo, jedino nas vrijeme uništi ... (El-Džasije, 24)*. Također, mogli bi zajedno nastupiti i prema onim skupinama koje aklamativno vjeruju u Boga a u praksi i razmišljanju za Njega ne nalaze mjesta, a kamoli da se pridržavaju onog što Svevišnji Bog naređuje i zabranjuje.

2. *Područje etičkih vrijednosti* – koje ljudski rod baštini iz vjerovjesničkih poslanja. To je veoma važno u suprotstavljanju talasu razvrata i nemoralna koji je gotovo u potpunosti porušio sve visoke moralne vrijednosti ljudskog roda.

3. *Područje pravde, časti i slobode* – a to je sve ono što se tiče ljudskih prava i suvereniteta naroda i njihovih prava na slobodno življenje u svojoj zemlji. Najupečatljiviji primjer poništavanja tih prava je potlačen palestinski narod, čija se krv svakodnevno prolijeva, domovi ruše a zemlja i usjevi uništavaju. Tom narodu se oduzimaju imanja, zlostavljaju bližnji, skrnave mu se svetinje, a sve to naočigled civiliziranog svijeta.

To su područja u kojima bi mogli saradivati svi koji vjeruju u Boga, Njegova poslanja i budući svijet, i u tom pogledu bi se mogao voditi dijalog koji ima za cilj afirmaciju čovječnosti i općeg dobra.

Literatura

- Al-Maqrīzī (n.d.) *Al-Khutat*. Kairo: Muassasa al-Halabi.
- Al-Bukhārī, M.I. (n.d.) *As-Sahīh*. Kairo: Ladžna ihyā' al-kutub as-sunna.
- Al-Džurdžānī, A. (1932) *Dalāil al-i'džāz*. Kairo: Dār al-manār, četvrto izdanje.
- Al-Qaradāwī, Y. (1999) *Kayf nata'āmal ma'a al-Qur'ān al-'azīm*. Kairo: Dār aš-šuruq.
- Al-Qaradāwī, Y. (2013) *Al-Bid'a fi ad-dīn, haqīqatuhā wa asbābuhā wa aqsāmuhā wa atharuhā*. Kairo: Maktaba Wahba.
- As-Sallābī, A. M. (2008) *Fikr al-khawāridž wa aš-šī'ah fi mīzān ahl as-sunna wa al-džamā'ah*. Kairo: Dār Ibn Hazm
- At-Tirmizī, E.I. (n.d.) *As-Sunan*. Kairo: Matba'a Al-Halabi.
- Az-Zarkašī, B. (n.d.) *Al-Burhān fi 'ulūm al-Qur'ān*. Bejrut: Dār al-ma'rifa.
- Al-Aš'arī, E. H. (1976) *Al-Ibāna 'an usūl ad-diyāna*. Kairo: Dār al-ansār.
- Al-Aš'arī, A. H. (1949) *Maqālāt al-islamiyyīn*. Kairo: Maktaba an-nahda al-misriyya.
- Al-Durdžānī, A. M. (n.d.) *Kitāb at-ta'rīfāt*. Kairo: Dār ar-rayyān li at-turāth, priredio Ibrahim al-Abyari.
- Al-Bagdādī, A.Q. (n.d.) *Al-Farq bayn al-firaq*. Bejrut: Dār al-ma'rifa.

- Al-Šahrastānī, A.F. (1995) *Al-Milal wa an-nihal*. Bejrut: Mu'assasa al-kutub ath-thaqafiyya.
- Al-Khatīb ar-Rāzī, M. U. (1977) *I'tiqādāt firaq al-muslimīn wa al-mušrikīn*. Kairo: Maktaba al-kulliyat al-azhariyya, priredili Tāhā Abdurraūf i Mustafa Hawari.
- Adilović, A. (2003) *Velikani tefsirskih znanosti*. Travnik: Elči Ibrahim-pašina medresa.
- Adh-Dhahabī, M.H. (n.d.) *At-Tafsīr wa al-mufasirrūn*. Kairo: Dār ihyā' at-turāth al-'arabi.
- Karić, E. (1997) *Uvod u tefsirske znanosti*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Ibn Hadžar, A. (1958) *Al-Isāba fi temyīz as-sahaba*. Kairo (Egipat).
- Ibn Kathīr, A. F. (1988) *Al-Bidāya wa an-nihāya*. Bejrut.
- Halilović, S. (1999) *At-Tafsīr bi al-ma'thūr – ahamiyyatuhu wa dawābituhu, dirāsa tabḥiqiyya fi sura An-Nisā'*. Kairo: Dar an-nešr li al-džāmi'āt.
- Halilović, S. (2008) *Al-Imām Abu Bakr ar-Rāzi al-Džassās wa manhadžuhu fi at-tafsīr*. Kairo: Dar as-selām, drugo izdanje.
- Halilović, S. (2004) *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu – studija na primjeru Al-Džassasovog tefsira Ahkām al-Qur'an (Propisi Kur'ana)*. Sarajevo: Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, izdavački centar Rijasete islamske zajednice u BiH, s arapskog preveo dr. Mehmed Kico.
- Halilović, S. (2015) *Osnovi tefsira – Temeljne postavke za pravilno razumijevanje i tumačenje Kur'ana*. Zenica: Islamski pedagoški fakultet.
- Muslim, H. (1996) *As-Sahīh bi šarh an-Nawawī*. Bejrut: Dār al-hajr, drugo izdanje.
- Ridā, M. R. (1960) *Tafsīr al-Manār*. Kairo, četvrto izdanje.
- Svjetska unija islamskih učenjaka (2006) *Islamska povelja*. Sarajevo: El-Kalem, s arapskog preveli dr. Safvet Halilović i dr. Mehmed Kico.

ISLAMIC TRADITION OF BOSNIAKS AS AN EXAMPLE OF INTERRELIGIOUS TOLERANCE AND COEXISTENCE

Safvet Halilović, PhD

Abstract

Ever since the advent of Islam in these areas Bosniak Muslims have been members of the main stream of Islam (ar. Ehlu-s-sunne ve-l-jama, bos. Ehli-sunna) and when it comes to religious partial fiikh (ritual) matters they have followed one of the oldest mezhep (law schools) that originated in Islam, the hanefi mezhep. Thus, for almost six centuries, Bosniaks, as indigenous European Muslims, have had their own religious tradition, which, despite going through different, often very difficult stages (wars, exile, occupation, dictatorial regimes, isolation from the Muslim world, etc.), has managed to maintain a high degree of originality and foundation in the primary sources of Islam, the Qur'an, and the Sunnah (practice) of the Prophet Muhammad, a.s.

The Islamic tradition of Bosniaks is, in fact, considerable experience accumulating over a long period of time which helps the Muslims of this region to survive and preserve their religious identity despite the harsh environment and all kinds of hardship they have been exposed to. Bosniaks, as indigenous European Muslims, have one advantage over other Muslim nations: they do not view modern civilization from the side, or from afar, but live in its very center and feel fully its impulses and its nature. This means that they feel its strengths and weaknesses, but also their needs better than others. At the same time, they inherit Islam, preserve and nurture it as a treasure and study it with love and loyalty in their hearts. They have never departed from its mainstream practice, turned it into a sect, or ideologized it. Also, they have withstood the challenge of extremism, radicalization and intolerance of the other and the different. On the contrary, other religions and worldviews have always been respected within their religious tradition. This was especially demonstrated towards the followers of Christianity, both Roman Catholic and Orthodox, with

whom they have always cherished good neighborly relations and treated their religion, holidays and customs with utmost respect. Bosniaks have also had a good relationship with Jewish community members. It is well known that during the Spanish Reconquista when together with Muslims Jews were expelled from their centuries-old hearths in the Iberian Peninsula, a considerable number of them found refuge and protection in the areas where Bosniaks lived. The tolerance of Bosniaks towards others and different ones was especially demonstrated during the aggression in Bosnia and Herzegovina, when genocide was committed against Bosniaks and when over nine hundred mosques, a several hundred mactabs and other sacral objects were destroyed and devastated; even in such cruel conditions Bosniaks did not resort to retribution and did not demolish and desecrate others' places of worship and sanctities, which provides solid evidence of their high tolerance, respect for other religions and their readiness for peaceful coexistence.

Bearing the aforementioned in mind, it is evident that the Islamic tradition of Bosniaks not only has its legitimacy, but is also a kind of Muslim response to the contemporary challenges; the Muslim response from the "epicenter" of modern civilization; a credible answer, needed both in the East and in the West, by Muslims and non-Muslims. This paper discusses the Islamic tradition of Bosniaks as an example of tolerance, dialogue and peaceful coexistence among members of different religions and worldviews.

Keywords: Islamic tradition, Bosniaks, centrality, moderation, tolerance, coexistence.

أ.د. صفوت خليلوفيتش، كلية التربية الإسلامية، جامعة زنييتسا

التراث الإسلامي للبوشناق مثال على التسامح والتعايش بين الأديان

الملخص

منذ ظهور الإسلام في هذه المناطق، كان البوشناق المسلمون من حيث العقيدة أتباع المذهب الأصيل في الإسلام من أتباع أهل السنة والجماعة، وفي المسائل الفقهية (العبادات) يتبعون واحداً من أقدم المذاهب (المدارس الفقهية) الذي نشأ في الإسلام، وهو المذهب الحنفي. وهكذا، لمدة ستة قرون تقريباً، للبوشناق، كمسلمين أوروبيين أصليين، تراث ديني خاص بهم. وعلى الرغم من أنهم مروا بمراحل مختلفة غالباً ما تكون صعبة للغاية (الحروب والنفي والاحتلال والأنظمة الديكتاتورية والعزلة عن العالم الإسلامي، إلخ..)، ومع ذلك تمكنوا من الحفاظ على درجة عالية من الأصالة والتأصل في المصادر الأصلية للإسلام، في القرآن الكريم وسنة النبي محمد صلى الله عليه وسلم. وفي الواقع، يعتبر التراث الإسلامي للبوشناق تجربة عظيمة تتراكم على مدى فترة طويلة من الزمن وتساعد مسلمي هذه المنطقة، وبالرغم من المحيط القاسي والصعوبات المختلفة يتعرضون لها، لكي يحققوا البقاء في الحياة ويحافظوا على هويتهم الدينية. يتمتع البوشناق، كمسلمين أوروبيين أصليين، بميزة واحدة على الشعوب المسلمة الأخرى: فهم لا ينظرون إلى الحضارة الحديثة من الخارج، أو من بعيد، ولكنهم يعيشون في مركزها ويشعرون بنبضاتها وهويتها بكاملها. هذا يعني أنهم يشعرون بشكل أفضل من الآخرين بمزاياها وعيوبها، و ما تحتاج إليها أيضاً. وفي الوقت نفسه، يحافظون على إرث الإسلام، ويعتزون به ككنز، ويدرسونه بالتفاني والحب في القلب. لم ينحرفوا أبداً عن الاتجاه العام ولم ينزلقوا إلى الطائفية، أو قاموا بأيديولوجيته. كما أنهم لم يستسلموا أبداً لتحدي التطرف والعدوانية وعدم التسامح تجاه الآخر. وعلى العكس من ذلك، فإن الأديان والرؤى العالمية تحظى دائماً بالاحترام لتقاليدهم الدينية. وكان هذا واضحاً بشكل خاص لأتباع المسيحية، سواء كانوا من الكاثوليك أو الأرثوذكس، الذين كانوا يزرعون دائماً علاقات حسن الجوار ويحترمون دينهم وأعيادهم وعاداتهم. كانت للبوشناق أيضاً علاقة جيدة جداً مع أتباع

الديانة اليهودية. ومن المعروف جدًا أن اليهود بأعدادهم الكبيرة، خلال الغزو الأسباني، وجدوا ملاذًا وحمايةً في المناطق التي عاش فيها البوشناق، عندما طردوا مع المسلمين من مناطقهم وشبه الجزيرة الأيبيرية. كان تسامح البوشناق تجاه الآخر واضحًا بشكل خاص خلال العدوان في البوسنة والمهرسك، عندما تم ارتكاب الإبادة الجماعية ضد البوشناق، وتم تدمير أكثر من تسعمائة مسجد ومئات من الكنائس ودور العبادة وغيرها من المؤسسات الدينية؛ وحتى في ظل هذه الظروف القاسية، لم يلجأ البوشناق إلى الانتقام ولم يهدموا أو يدينوا أماكن عبادة الآخرين ومقدساتهم، وهذا دليل كاف على تسامحهم الكبير واحترامهم للأديان الأخرى واستعدادهم للعيش بسلام. وفي ضوء ما تقدم، من الواضح أن التراث الإسلامي للبوشناق ليس له شرعية فحسب، بل هي أيضًا نوع من استجابة المسلمين لتحديات هذا العصر؛ استجابة المسلمين من "مركز" الحضارة الحديثة؛ إجابة ذات مصداقية، يحتاج إليها الشرق والغرب، للمسلمين وغير المسلمين على حد سواء. تناقش هذه الورقة التراث الإسلامي للبوشناق كمثال على التسامح والحوار والتعايش بين أتباع الديانات المختلفة ووجهات النظر المختلفة.

الكلمات الأساسية: التراث الإسلامي، البوشناق، الوسطية، الاعتدال، التسامح، التعايش